

Örökölt jelképek és újraértelmezésük az első ezredforduló korában*

A középkori ember számára kiemelt fontosságú volt a jelképek szerepe. Az érzékekkel megfogható tárgy ráirányította a figyelmet valamire, ami érzékszervekkel meg nem ragadható. A jeltesthez értelmezést társíthatott az, aki értő módon szemlélte.¹ Cikkem az első ezredforduló korának keresztény szimbólumai közül tekint át néhányat. Olyan jelképekkel ismerkedhet meg az olvasó, melyek kapcsolatba hozhatók az újraértelmezéssel. Felfigyelhetünk rá, hogy régebbi korok jelképeit miként értelmezték újra a keresztény művészek.

Meglepő élmény lehet rátekinteni az esseni dóm egyik kincsére, a **hétágú gyertyatartóra**. A világítóeszköz a zsidó vallás jelképére, a menórára emlékeztet. Az esseni gyertyatartó talapzatába azonban bele van írva, hogy Matild apátnő készítette. Ő I. Ottó német császár unokája volt, 973–1011 között volt apátnő. Keresztény apátnő által készített, keresztény templomban helyet kapó kincs tehát az, ami a menórára emlékeztet. Nem az esseni volt az egyetlen hétágú gyertyatartó a középkori keresztény templomokban. Miként kerülhet keresztény templomba, keresztény összefüggésbe a hétágú fényforrás? A kérdés összefoglalásához Peter Bloch munkáját használom, aki könyv terjedelmű tanulmányában dolgozta fel a témát.²

A keresztény templomok hétágú fényforrásának előképe az ószövetségi lámpás. A „múltnak kútja” azonban – ahogy Thomas Mann írja – mélységesen mély. Az ószövetségi tárgynak is van előképe /párhuzama a keleti jelképek világában. Ilyenek a közel-keleti életfa vagy világfa ábrázolások, melyek hétágú lámpáshoz hasonlítanak. Példa erre a khafaje-i életfa, alatta két oldalt egy-egy madárral. Az életfát összefüggésbe hozzák a fényvel. A babiloni mítoszokban a napmadár a világfán fészkel. A perzsa életfa ugyancsak a napmadár, a sas fája. Az élet fájához hasonló menóra pedig ugyancsak a fényt hordozza.³

A Bibliában a Kivonulás könyve szól a hétágú mécstartóról. Az Úr adott utasítást Mózesnek az elkészíttetésére (Kivonulás, 25:31–40). A Bibliában a művész neve is olvasható: Becaleel volt az a személy, aki a mécstartót elkészítette.⁴ Babilon királya, Nabú-kudurri-uszur (605–562) Kr. e. 587-ben leromboltatta a jeruzsálemi Templomot, elvitte belőle a kincseket. Amikor Kürosz, a perzsa király átvette a hatalmat Babilon fölött, hazaengedte a zsidókat, és visszaadta a kincseket a zsidók akkori vezetőjének, Zorobabelnek. Az újonnan felépített Templomból 170-ben Antiochus szeleukida uralkodó rabolta el a mécstartót. Júdás Makkabeus visszafoglalta a szent várost, és 164 körül új mécstartót készíttetett.⁵ Amikor a rómaiak Titus vezetésével Kr. u. 70-ben bevették Jeruzsálemet, zsákmányul ejtettek két lámpatartót.⁶ Rómában, 71-ben végigvitték a hétágú világítóeszközt Titus diadalmenetében.⁷ Ez a tárgy vagy a Júdás Makkabeus féle mécstartó volt, vagy egy későbbi, amit a Hasmóneus királyok 130-100 körül készíttettek.⁸

Mi lett a sorsa a rómaiak által zsákmányolt lámpásnak? Kaiszareiai Prokopiosz bizánci történetíró elbeszélése szerint volt olyan idő, amikor a nyugati gótok birtokolták a Jeruzsálemből való kincset. Teodorich, keleti gót uralkodó tőlük szerezte meg, és magával vitte azokat Ravennába.⁹ Egy másik történetíró, Anastasius ellenben

arra mutat rá, hogy Geiserich, vandál király (428–477) „zsidó edényt” vitt Afrikába. Belizár (Beliszariosz), Iusztinianosz bizánci császár hadvezére, miután legyőzte a vandálokat, megszerezte a Templom kincseit, és Konstantinápolyba vitte őket. Erről Anastasius és Theophanes mellett Prokópiosz is beszámol. Prokópiosz szerint egy zsidó ember Belizár diadalmenetét látva azt mondta: jobb volna a kincset visszavinni oda, ahová Salamon fölállította. Iusztinianosz császár ezután visszavitette a kincset Jeruzsálembe.¹⁰ Kérdés, vajon a kincs valóban visszajutott-e Jeruzsálembe. 614-ben mindenestre II. Huszrau, Szászánida perzsa uralkodó elfoglalta Jeruzsálemet. Vajon mi történt ekkor a hétágú mécstartóval? Megsemmisült? Talán magával vitte keletre a perzsa király, ahogy azt Krisztus keresztfájának ereklyéjével is tette? Esetleg Hérakleiosz császár (610–641) később visszaszerezte tőle, ahogy a Szent Kereszt ereklyéjét visszaszerezte? A válaszhoz nem rendelkezünk forrással. VII. (Bíborbanszületett) Konstantin szerint Konstantinápolyban ünnepi körmenetekben körbehordozták a hétágú fényforrást. Lehet, hogy az eredetit, de az is elképzelhető, hogy csak a másolatról volt szó.¹¹

Milyen értelmezések születtek a hétágú világítóeszköz jelentéséről? Már a Bibliában is találunk egy magyarázatot, Zakariás próféta könyvében. Zakariásnak látomásban jelent meg a mécstartó. Mellette két olajfa állt (Zakariás 4:1–14). Angyal magyarázza meg a prófétának a mécstartó jelentését, a fényeket szemekként értelmezve: „Ez a hét szem az Úr hét szeme, bejárák a földet.” A két olajfa a két Fölkentet jelképezi. A két Fölkent jelentheti a papot és a királyt.¹²

A mécstartó hét ága zsidó tudósok, Philon és Josephus Flavius szerint a hét égítet jelképezik. Jopeshusnál a nap helyezkedik el közepén.¹³ A hellenista zsidóság nemzeti-vallási jelképet látott a mécstartóban.¹⁴

Lássuk a mécstartó keresztény értelmezését! Figyelemre méltó, hogy a kereszténység nem mindig értelmezte sajátjaként a hétágú lámpást. A korai keresztény időkből való az a karthágói olajlámpa, melyen a trónon ülő Krisztus látható, kezében a kereszttel, alatta pedig, lefelé fordítva a hétágú lámpás. A menóra itt a zsidó vallást jelképezheti, melytől el akartak határolódni, túl akartak lépni rajta.¹⁵

Más keresztény értelmezésre találunk példát Alexandriai Szent Kelemen Stromata nevezetű művében. Kelemen értelmezésében a hétágú lámpás egyrészt a hét égítet jelképezi, közepen a nappal. Ebben Philon és Josephus gondolatait követi Kelemen. A lámpás azonban az alexandriai bölcs szerint Krisztust is jelképezi, mivel világosságot ad. (Krisztus mondja: „Én vagyok a világ világossága.” [János 8:12]). Kelemen írása fölidézi a Zakariás könyvében olvasható gondolatokat, ahol a hét fény az Úr hét szemeként jelenik meg. Kelemen azonban továbbfejleszti ezt az értelmezést. Nála az Úr szeme a hét szellem, mely az Izáj (Jessze) törzsökéből sarjadt vesszőn nyugszik. Ezek a gondolatok Izajás próféta soraira utalnak: „Vessző kél majd Izáj törzsökéből, hajtás sarjad gyökeréből. Az Úr lelke nyugszik rajta: a bölcsesség és az értelem lelke; a tanács és az erősség lelke; a tudás és az Úr félelmének lelke, s az Úr félelmében telik öröme.” (Izajás 11:1–3.)¹⁶ A hét láng ezek szerint a Szentlélek hét ajándékára utalhat. Képi megjelenítését is láthatjuk ennek az értelmezésnek Kozmasz Indikopleusztész könyvének illusztrációjában. Kozmasz Indikopleusztész a 6. században élt. Művének szóban forgó illusztrációja 1010 körül készült. A képen hétágú világítóeszközt látunk, mindegyik ágán egy-egy galamb foglal helyet, összesen hét. Csőrükből törnek elő a lángnyelvek.¹⁷ Mindez felidézi a Szentlélek hét ajándékát.

A 8. században, Nagy Károly idejében már készítették hétágú gyertyatartót keresztény templom számára. Erről Aniane-i Szent Benedek életrajzában olvashatunk. A gyertyatartót Franciaország déli részén, Aniane-ban, a Megváltó tiszteletére épült templomban állí-

tottak fel. A forrás szerint úgy készítették el, ahogy (Becaleel) Beseleel, akit a Kivonulás könyve említ. Eszerint az ószövetségi fényforrás mintájára készült az aniane-i. Az életrajz arról is szól, hogy a kandeláber a Szentlélek hét ajándékát jelképezte.¹⁸ Az aniane-i oltár a szövetség ládájára emlékeztethetett.¹⁹

A 9. században Fuldában, Hrabanus Maurus apátsága idején készült egy aranyozott láda a szövetség ládájának mintájára, kerubokkal és gyertyatartóval. Bloch értelmezése szerint ez a gyertyatartó is a bibliai gyertyatartó megfelelője lehetett.²⁰

A konstantinápolyi császári palotában is volt hétágú gyertyatartó, amit állítólag Nagy Konstantin állíttatott fel. Georgius Kodinus írt róla, aki az utolsó Palaiologosok idejében volt hivatalnok. Olyan művekből merített, melyek a 11. század végéig nyúlnak vissza.²¹ A láda és hétágú fényforrás együttes szerepeltetése arra utalhat, hogy egyes keresztény templomok megtervezésénél a jeruzsálemi Templomot tekintették mintának.²²

Az esseni gyertyatartó az első olyan hétágú világitóeszköz keresztény templomban, mely ténylegesen fönmaradt. Ahogy fentebb utaltam rá, felirata szerint Matild apátnő (973–1011), I. Ottó unokája készítette.²³ A művész Bloch következtetése szerint bizánci lehetett, vagy Bizáncban tanult. Elképzelhető, hogy a szövetség ládájának szintén volt esseni változata, ahogyan Aniane-ban és Fuldában is együtt volt jelen a hétágú mécestartó és a láda.²⁴ Essenben volt keresztoltár és keresztoszlop is, ezt egészíthették ki a gyertyatartóval. Így elképzelhető, hogy a gyertyatartó és a kereszt az O- és az Újszövetséget jelképezte, melyeket a keresztoltár egyesít.²⁵

Az esseni gyertyatartó értelmezésébe be lehet vonni a talapzat sarkában levő négy szelet megszemélyesítő figurákat. Egy értelmezés szerint a gyertyatartó így a világ világozottságát jelképezi.²⁶ Bloch rámutat Szent Ágoston egyik szövegére, mely szerint a négy égtáj görög nevei, anatólé (kelet), dűszisz (nyugat), arktosz (észak), meszembria (dél), ADAM nevével adják ki. Adám szét van szórva a földkerekségen, de Isten irgalma összegyűjti és összeolvasztja a szétszórt cserepeket. A négy szél tehát a végső időkkel hozható kapcsolatba.²⁷ Az égtájak az Evangéliumban is megjelennek a végső időkkel kapcsolatban: amikor eljön az Emberfia, „Elküldi angyalait hangos harsonaszóval, s összegyűjtik a választottakat a szélrózsa minden irányából, az ég egyik szélétől a másikig.” (Máté 24:31. Lásd Márk 13:27.) Izajás könyvében is feltűnik a négy égtáj, az Izáj gyökeréből támadt sarjjal kapcsolatban: „Azon a napon az Izáj gyökeréből támadt sarj zászlóként áll majd a népek előtt (Izajás 11:10) ... Fölemeli zászlaját a nemzetek előtt, és összegyűjti Izrael menekültjeit, a föld négy széléről összeszedi...” (Izajás 11:12).²⁸

A középkorból számos keresztény hétágú gyertyatartóra van adat. Peter Bloch tanulmánya alapján említsünk meg néhányat. Az angliaiak közül korban közel áll az ezredforduló idejéhez a winchesteri gyertyatartó. A winchesteri évkönyv szerint az apátság templomának Knut, dán és angol király ajándékozta a világitó eszközt 1035-ben: „*candelabrum argentum cum sex brachiis, qualia modo videmus in ecclesiis pretiosissima de aurichalco*”. Eszerint más templomokban is voltak ekkor hétágú gyertyatartók.²⁹ A centerbury-i Szt. Ágoston apátság gyertyatartója Guillelmus Thorne 14. századi krónikája szerint Hugo de Flori apát idejében készült (1099–1124). „*Candelabrum eciam magnum in choro aereum quod »Jesse« vocatur in partibus emit transmarinis.*” A gyertyatartót ezek szerint Jessének nevezték: az elnevezés határozottan összekapcsolja a tárgyat a Bibliában olvasható verssel Jesse fájáról. Hugó apát a tengeren túlról, tehát bizonyára a kontinensről hozta a gyertyatartót.³⁰

Cluny-ben I. Hugó apát (1049–1109) idején készült hétágú gyertyatartó, amint erről a *Chronicon Cluniacense* (1486–1510) beszámol. Aranyozott bronztárgyról van szó, amit drágakövek díszítettek. 18 láb magas volt. Alapítója Matild királyné. Ő bizonyára I. Henrik, angol király feleségével azonos.³¹

Magyar szempontból is nevezetes Klosterneuburgban az Ágoston-rendi Szt. Lipót kápolna hétágú gyertyatartója. Antonio Bonfini is ír róla A magyar történelem tizedei c. művében, annak kapcsán, hogy Mátyás elfoglalta Klosterneuburgot. „A főoltárnál egy bronzsztal, hátul Salamon gyertyatartója; mindkettő a legnagyobb művességgel kidolgozva...”³²

Megemlítendő a Milánóból 1162-ben zsákmányolt prágai gyertyatartó³³, a reismi³⁴, a kölniek³⁵, braunschweigi³⁶, lüneburgi³⁷, a gandersheimi, hildeiseimi, a milánói hétágú gyertyatartó³⁸ is. A román stílusú gyertyatartóknak jellemzője, hogy ágaik egyre magasabb sorokban helyezkednek el, így a műalkotás fához hasonlítható.

A 14. századtól kezdve, gótikus stílusban is megannyi hétágú gyertyatartót találunk. Említsünk meg ezek közül is néhányat Bloch tanulmánya alapján: a paderborni Bustfodfikirche-ben álló talán 1300 körül készült; a kolbergi gyertyatartó készítőjének nevét is tudjuk: Johannes Apengheter, 1332-től 1342-ig Lübeckben volt. Hamburgban (an Dom zu Fürstenwalde), Brünmben (Königinkloster), a Róma közelében levő Vulturellában (Mentorella) is fölállítottak hétágú gyertyatartót. Bibliai jelenetek díszítik az Odera menti frankfurti gyertyatartót. A Leonharskirche zu Léau 1483-ban öntött világitóeszköze Renier van Thienen munkája, rajta megfeszített Krisztus, Mária, János és Mária Magdolna látható. A gótikus gyertyatartók többségén újra egy vonalba kerül az ágak magassága. A 18. században a skandináv térségben tovább élt a gyertyatartó hagyománya (Petersaarim, Finnország, 1706).³⁹

A hétágú gyertyatartó tehát igen gyakran volt jelen keresztény templomokban a középkor folyamán. Hatásosan szemléltetik az ószövetségi jelkép továbbélését a kereszténységben belül. Számos gyertyatartó fennmaradt korunkra, legkorábbi fennmaradt változat az esseni gyertyatartó az első ezredforduló korából. Figyelemre méltó, hogy a II. világháború utáni Németország egyes katolikus templomaiban újra megjelenik a hétágú fényforrás: ide tartozik a freiburgi egyetemi templom is, ahol a Franz Guntmann által készített világitótárgyat állították föl.⁴⁰

Az ezredforduló korának további emlékezetes jelképe a német **Birodalmi Korona** (Reichskrone). Hányatott múltja után most a bécsi Schatzkammer az őrző- és kiállítóhelye. Mint látni fogjuk, feltételezhető, hogy a korona egyik részének készítésekor egy régi jelképet értelmeztek újra a művészek. Az áttekintés során Hansmartin Decker-Hauff és Franz-Reiner Erkens munkáira támaszkodhatunk.

A Birodalmi Korona alsó része nyolc lemezből áll, arbronsz fogja őket össze. Ez a rész 960 körül, I. Ottó idejében készülhetett. A homlok fölötti részt kereszt ékesíti. A kereszt hátoldalán a megfeszített Krisztus képe. A koronát pánt íveli át, két oldalán gyöngyökből kirakva a következő felirat: CHVONRADVS DEI GRATIA a másik oldalon: ROMANORV(m) IMPERATOR AVG(ustus). Vagyis: Konrád, Isten kegyelméből a rómaiak fenséges császára. A pánt bizonyára II. Konrád idejében készült, akit 1027-ben Rómában valóban császárrá koronázott a pápa (Konrád 1024-től volt király, 1039-ben halt meg.)⁴¹

A korona 8 lemeze közül 4-et bibliai (ószövetségi) idézetekkel ellátott képek díszítenek, 4-et csak kövek. A képekkel és a csak kövekkel ellátott lemezek váltják egymást. A lemezek képei – a korona viselője számára balról, hátulról – a következők: Dávid király; majd Salamon király; a Trónon ülő, két szárnyas lény között; végül Izajás próféta Hiszkija (Ezekiás) király előtt.⁴²

Dávid király kezében szalag, rajta zsoltáridézet: „*Honor regis iudicium diligit*” (Vulgata alapján 98. zsoltár, 4.) „A király tisztelete szereti az ítéletet”.⁴³ Dávid nagy zsoltárváltó, a hagyomány szerint számos zsoltár szerzője, találó tehát, hogy a zsoltáridézetet az ő kezébe adja a korona tervezője.

Salamon király kezében szalag, rajta a Példabeszédek könyvéből vett idézet: „*Time Dominum et recede a malo*” (Példabeszédek könyve 3:7) – „Féld az urat és távozzál a gonosztól” (Káldi György fordítása latinból).⁴⁴ A hagyomány szerint a Példabeszédek könyvének jelentős részét Salamon király írta, így találó, hogy az ő kezében van ez az idézet.

A Trónon ülő felirata így szól: *Per me reges regnant* (Példabeszédek könyve, 8:15) – „Általam kormányoznak a királyok”. Ez az idézet a középkori magyar kultúrtörténetből is ismerős lehet, hiszen a Képes Krónika elején is olvasható. A Példabeszédek könyvében a megszemélyesített Bölcsesség mondja ezt magáról. Az ószövetségi Bölcsességben a keresztény hagyomány Justinus óta Krisztust látta. Erre épülhet az az értelmezés, hogy a koronán látható, trónon ülő alak Krisztussal azonos, mint ahogy az arca is Krisztus-arc.⁴⁵

Más értelmezés a szárnyas alakokra figyel: hat szárnyuk van, vagyis 3 pár. Izajás (Ézsaiás) könyvében, a próféta meghívásáról szóló részben ez olvasható „(1) Abban az esztendőben, amikor meghalt Uzija király, láttam az Urat. Magas és főszegecs királyi széken ült, és uszálya betöltötte a templomot. (2) Szeráfok lebegtek föllette: mindegyiknek hat-hat szárnya volt. Kettővel befödtek arcukat, kettővel befödtek lábukat, s kettővel lebegtek. (3) És harsány hangon mondogatták egymásnak: »Szent, szent, szent a Seregek Ura, dicsősége betölti az egész földet!«” (Izajás 6,1–3.) Az itt olvasható dicséretre vezethető vissza a szentmise Sanctus része. Decker-Hauff értelmezése szerint a koronán látható szárnyas lények szeráfok, a koronán látható kép így Izajás meghívásának történetét idézi föl.⁴⁶

A következő lemez Izajás prófétát ábrázolja Hiszkija (Ezekiás) király előtt. A próféta szalagot tart a kezében ezzel a felirattal: „*Ecce adiciam super dies tuos XV annos*” (Izajás, 38:5), „íme én a te napjaidhoz tizenöt esztendődet adok” (Káldi György fordítása latinból).⁴⁷ Hiszkija király beteg, de a próféta közvetíti számára Isten üzenetét: még 15 évet fog élni.

A Birodalmi Koronán látható ábrázolások időrendben követik egymást, a bibliai (ószövetségi) idézetek pedig a kánon sorrendjében. Az bal oldal tehát a királyokhoz, a földi hatalomhoz kapcsolódik, a jobb oldal a prófétához, az égi hatalomhoz. A próféta Isten üzenetét közvetíti, a trónon ülő a szárnyas lények között pedig Izajás 6,1–3-ra épülő értelmezés szerint az Úr. A két oldal közti átmentre is fölfigyelhettünk: a Salamont ábrázoló lemezen és a Trónon Ülőt ábrázoló lemezen levő idézetek egyaránt a Példabeszédek könyvéből valók, a Salamon lemezén levő való a könyv korábbi részéből. A két hátsó lemez között is megvan a kapcsolat: mindkettő összefügg a királysággal és a prófetasággal, hisz az jobb hátsón egy próféta és egy király látható, a bal hátsón pedig Dávid, aki király és próféta.⁴⁸

A korona nyolc lemeze közül négyet kövek díszítenek. A kövek elrendezését Hansmartin Decker-Hauff elmélete alapján vázoló.⁴⁹ A homlok fölötti lemez és a vele átellenben (tarkó fölötti) lemezen 12-12 kő van. Egy sorban 3 kő helyezkedik el, a lemezen 4 sort láthatunk. Az elől-hátul 12 kő jelképezheti az ószövetségi 12 pátriárkát és az újszövetségi 12 apostolt. A kövek elrendezése – egy sorban 3 db, egymás alatt 4 sor – emlékeztet az ószövetségi főpap melltáskájára (hósen), melynek leírása a Kivonulás könyvében olvasható (Kivonulás 28:15–30; 39:8–21). Hogy

a koronán így vannak elrendezve a kövek, utalhat arra a korabeli felfogásra, mely a királynak papi szerepet tulajdonít.⁵⁰

A halántékok fölötti lemezeken látható kövek és gyöngyök elrendezését Decker-Hauff a Jelenések könyvének egyes helyei alapján értelmezi (Jelenések, 4:2–7; 21:21; 22:2). Az összeállítás központi helyén levő smaragd jelképezné a Trónon Ülőt, aki fölött smaragd szivárvány ível. Körülötte négy piros kő a négy élőlényt, további piros kövek Isten hét szellemét. Huszonnégy piros kő a huszonnégy vén jelképe volna (Jelenések 4:2–7). A 12 gyöngy jelképezheti mennyei Jeruzsálem 12 kapuját (Jelenések 21,21). A nagy smaragd alatt és fölött látható 2×3 gyöngy a Jelenések további részével magyarázható: a gyöngyök az arany szemcsékkel az élet folyójának két oldalán levő fákat jelképeznék, az élet fáit, melyek minden hónapba gyümölcsöt hoznak, levelei pedig „*ad sanitatem gentium*”, „a népek egészségére valók”. (Káldi György Vulgatából készített fordítása szerint. Jelenések 22,2.) A népek (*gentes*) a pogányok. Mivel a pogányok térítését a császárság irányítja, megmagyarázható az eddig még nem értelmezett 8 gyöngy szerepe: ezek a császárságot jelképezik.⁵¹

A német Birodalmi Koronán látható képek ószövetségi jeleneteket ábrázolnak, a szövegek is az Ószövetségből valók. A Koronán levő kövek elrendezésének értelmezéséhez azonban – Decker-Hauff értelmezése alapján – a Jelenések könyve hívható segítségül. A homlok feletti lemezek esetében elképzelhető, hogy az ószövetségi főpap melltáskáját jelképezi a kövek elrendezése. Ha ez az értelmezés helyes, elmondhatjuk, hogy a Birodalmi Korona készítői is újraértelmeztek egy régi jelképet.

Az ezredforduló korának további fontos jelképe a **Szent Lándzsa**. A Birodalmi Koronához hasonlóan ma ez a tárgy is a bécsi Schatzkammerben látható. Az idők során újabb és újabb értelmezéseket fűztek hozzá. Megismerésében fontos segítségünkre van Peter Worm tanulmánya. Mielőtt áttekintjük a Schatzkammerben látható lándzsáról való fontosabb értelmezéseket, érdemes odafigyelni arra, hogy a lándzsa mint jelkép a kereszténység előtti germán gondolkodásban is szerepet játszott: Wotant lándzsával kapcsolta össze a germán mitológia.⁵² Mint látni fogjuk, a szent lándzsában keresztény ereklyét láthatunk, de hatalmi jelvényként is tekintettek rá.

Widukind, 10. századi szász történetíró szerint már I. Konrád német király (911–918), jelvényei között is jelen volt a lándzsa. Amikor Konrád halálos ágyán feküdt, megbízta fivérét, hogy egyezzen ki a szász Henrik herceggel, és adja át neki a királyi jelvényeket, köztük a lándzsát.⁵³

Más változat olvasható Liudprandnál, Cremona püspökénél, aki ugyancsak a 10. század második felében alkotott. Liudprand szerint az uralkodói jelkép Nagy Konstantin lándzsája volt. Sámson, itáliai úr adta át Rudolf, burgund uralkodónak. Itt II. Rudolfról van szó (912–937). Rudolftól Henrik, német király szerezte meg ezt a fontos jelképet. A lándzsán helyezték el azokat a szögeket, amelyek Krisztus testét átütötték. Az ereklyével ellátott lándzsa sorsdöntő csatákban is szerepet kapott. 939-ben, a birteni (xanteni) csatában I. Ottó csapatai megütköztek Ottó lázadó fivérének, Henriknek és szövetségeseinek seregével. Liudprandnál olvashatjuk, hogy amíg a csata tartott, Ottó a lándzsán levő szögek előtt Mózesként imádkozott övéiért. Vitézei végül legyőzték a lázadókat.⁵⁴

Widukind tájékoztat minket a magyarok számára vereséggel végződő augsburgi csata lefolyásáról (955. augusztus 10.). Itt is szerepet kapott a lándzsa. I. Ottó pajzsot és a szent lándzsát megragadva („*arrepto clipeo ac sacra lancea*”) támadott a magyarokra.⁵⁵ Widukindnál nincs szó arról, hogy a lándzsa Krisztus szenvedésével vagy egy szenttel kapcsolatban volna, de a szerző a szent (*sacra*) szóval jelöli ezt a fegyvert.

Uralkodói jelképként tűnik föl a lándzsa Regensburgi Arnold művében, de ott is kapcsolatban van a kereszttel. Arnold művéből megtudhatjuk, hogy amikor III. Ottó

Regensburgból Rómába utazott (996), „szokás szerint a szent és keresztet hordozó császári lándzsa járt előtte.”⁵⁶ Krisztus testét átütő szögekről itt nem olvasunk, a lándzsa azonban „keresztet hordozó”-ként szerepel.

A lándzsa további említését találjuk Thangmar művében, aki Bernward hildesheimi püspök életrajzát írta meg. Thangmar a következőkről tájékoztat. Amikor III. Ottó ellen Rómában fellázadt a nép (1001), Ottó emberei kitörték a palotából. A menet élén Bernward haladt a szent lándzsával a kezében. Thangmar az Úr lándzsájának (*dominicam hastam*) nevezi ezt a fegyvert. Nem világos a számomra, vajon Thangmar azt a lándzsát látta a benne, amivel Krisztus oldalát megnyitották, esetleg a rajta levő szög miatt nevezi az Úr lándzsájának, mindenesetre az Úrral, Krisztussal hozza kapcsolatba a fegyvert. A Berward-életrajz arról is beszámol, hogy Ottó az Angyalvár egyik tornyából beszédet intézett a néphez, megfordítva ezzel a tömeghangulatot. Nem sokkal később azonban elhagyta Rómát.⁵⁷

Liudprand művében Krisztus szenvedésének ereklyéjeként szerepel a lándzsa, Arnold és Thangmar műveiben is kapcsolatba hozható a lándzsa említése a szenvedéstörténettel. Találunk azonban olyan szövegeket is, melyek Krisztus passiója mellett Szent Móriccal is kapcsolatba hozzák ezt az uralkodói jelvényt. Ki volt Szent Móric?

Szent Móric (Mauricius) az úgynevezett thébai légió parancsnoka volt, aki vértanúként halt meg keresztény hitéért. A mai Svájc területén, Agaunumban végezték ki társával együtt a diocletianusi keresztényüldözés során. Móric a Német Birodalom fontos szentjévé vált. Védőszentje volt Niederaltaich monostorának, I. Ottó az ő tiszteletére alapított monostort Magdeburgban, majd 968-ban érsekséget. Magyarországon Szent István korában Bakonybél monostorának is Szt. Móric lett a védőszentje.⁵⁸

A lándzsa és Szent Móric összekapcsolására Querfurti Brúnó egyik művében találjuk az első adatot. Brúnó, a buzgó hittérítő II. Henrikhez írt levelében roszszallását fejezi ki, amiért a király szövetkezett a pogány liuticsokkal a keresztény lengyel fejedelem – Vitéz Boleszláv – ellen. Brúnó összekapcsolja a pogányok által tisztelt istenség nevét az ördögi jelvényekkel, Szent Móric nevét pedig a lándzsával. „Hogyan illenek egymáshoz Zuarasi, avagy az ördög és a szentek vezére, a Ti és a mi Móricunk? Milyen csatasorban vonulnak együtt a szent lándzsa és azok, akik embervérrel táplálkoznak, az ördögi zászlók?” „*Quomodo conveniunt Zuarasi vel diabolus et dux sanctorum vester et noster Mauritius? Qua fronte coerunt sacra lancea et qui pascuntur humano sanguine, diabolica vexilla?*” Felfigyelhetünk rá, hogy Brúnó a khiazmus irodalmi alakzatát (ABBA) használja: A „*Zuarasi vel diabolus*” fordulat szembe állítódik Mauricius nevével. Hasonlóképpen szembe állítja a túlvilági erők jelképeit: egyik oldalán áll a „*sacra lancea*”, a másikon pedig „*diabolica vexilla*”. Az ördögi jelvények, melyeknek emberáldozatot mutattak be, a liutics vallás istenével Zuarazi-val kapcsolható össze. A lándzsa pedig Szent Móriccal kerül összefüggésbe.⁵⁹

Szent Móric alakja a lándzsával összefüggésben föltűnik egy 11. század eleji aquitániai szerző, Chabannes-i Adémar művében és a 12. század elején alkotó Névtelen Gall munkájában is.

Chabannes-i Adémar a 11. század első harmadában alkotott. Munkájának úgynevezett C változata szerint III. Ottó megengedte a magyar uralkodónak, hogy lándzsát vezethessen maga előtt. Adémar leírása szerint „az Úr szögeiből, valamint Szent Móric lándzsájából való ereklyéket engedett át neki, melyek saját lándzsáján voltak”.⁶⁰

A 12. század elején alkotó Névtelen Gall művében a lengyelek történetéről, mondáiról olvashatunk. A Névtelen Gall szerint a lengyel uralkodónak, Vitéz Boleszlávnak

ajándékozott lándzsát III. Ottó gnieznói találkozójuk során. Gallus szerint ez volt Szent Móric lándzsája. A lengyel lándzsa – a 11. századi másolata? – Krakkóban tekinthető meg. Adémar és a Névtelen Gall egyaránt összekapcsolják lándzsával a Krisztus testét átütő szöveget. Adémar és Gallus elbeszélése valószínűleg Szent Adalbert elvesztett szenvedéstörténetére vezethető vissza.⁶¹

Hogy a német lándzsa Szent Móricé, azt még határozottabban állítja IV. Henrik király mandzsettája. IV. Henrik (1056–1106) mandzsettát tettetett a lándzsára, mely szerint az Úr szöge van rajta, és az Szt. Móric lándzsája. „CLAVVS DOMINICVS (elől közepén) HEINRICVS D(EI) GR(ATI)A TERCIVS ROMAN(ORVM) IMPERATORAUG(VSTVS) HOC ARGENTVM IVSSIT (elől) FABRICARI AD CONFIRMATIONEM CLAVI D(OMI)NI ET LANCEE SANCTI MAVRICII (hátsó) SANCTVS MAVRICIVS (hátsó közepén)” IV. Henrik király császárként harmadiknak számítja magát, I. Henrik király ugyanis nem volt császárrá koronázva.⁶²

Figyelemre méltóak azok a lándzsaábrázolások, melyek öszövétségi történeteket idéznek fel, értelmeznek újra. Erről beszélhetünk a Regensburgi Sacramentarium képe esetében, mely a 11. század elején készülhetett. II. Henrik király áll a kép közepén. Két kezét Szent Emmeram és Szent Ulrich tartják a magasba, ahogy Áron és Hur tartották fönn Mózes kezét, mikor a népéért imádkozott. Az égből angyalok szállnak alá, ők adják Henrik egyik kezébe a kardot, másikba a lándzsát. A király fejére pedig Krisztus helyezi a mennyből a koronát. Mózes Isten botjával a kezében imádkozott, amikor Izrael fiai az amalekiták ellen harcoltak. Ez alatt a csata alatt történt, hogy Áron és Hur fönntartották a könyörgő Mózes kezét. A Regensburgi Sacramentarium ábrázolása tehát felidézheti ezt a jelenetet. Visszagondolhatunk itt Liudprand leírására, akinél ugyancsak egy összefüggésrendszerben volt jelen a lándzsa és a népért Mózesként imádkozó uralkodó. A sacramentarium képén levő lándzsán rügyek nőnek: a fegyver így Áron botjához is hasonlítható.⁶³

Ebben a gondolatmenetben említhetjük meg egy 12. század elejéről való homiliarium ábrázolását is: a kép egy trónon ülő uralkodót ábrázol, feltételezhetően V. Henriket. Bal kezében pajzsot tart, jobbában lándzsát, melynek nyeléből gyümölcsök vagy rügyek sarjadtak. Összefüggésbe hozható az élet fájával, de Áron botjával is.⁶⁴

A 14. századból rá tudunk mutatni olyan forrásra, mely Krisztus oldalát megnyitó lándzsával azonosította a birodalmi jelvényt. 1315-ben Szép Frigyes, német király feleségül vette Aragóniai Erzsébetet. A történekről beszámolt a királyné udvarhölgye, Alamanda Capera anyjához írt levelében. Leírja, hogy Frigyes birtokolja annak a lándzsának a vasát, mellyel az Urat oldalba szúrták, és az egyik szöveget, mellyel keresztre szegezték.⁶⁵ Ez a szöveg is kapcsolatba hozza tehát a lándzsát Krisztus szenvedésével, de már nemcsak a rá erősített szög révén. A lándzsa úgy jelenik meg, mint az a fegyver, mellyel Krisztus oldalát megnyitották.

IV. Károly (1346–1378) a 14. században aranyozott ezüst mandzsettát tettet rá következő felirattal: „az Úr lándzsája és szege”. (LANCEA ET CLAVVS DOMINI). Figyelemre méltó, hogy Szent Móricot itt már nem említették.⁶⁶ IV. Károly uralkodása idején vált szokássá, hogy lándzsát más ereklyékkel együtt felmutatják a népnek. Előbb Prágában, később Nürnbergben gyakorolták ezt a hagyományt. Luxemburgi Zsigmond uralma idején a lándzsa és a Birodalmi Korona Nürnbergbe került, itt mutatták fel őket (Heiltumsweisung). Miután Nürnberg lutheránus hitre tért, az 1520-as évektől elmaradtak a felmutatások. A lándzsa és a korona hányatott történetük után ma a bécsi Schatzkammerben tekinthető meg.⁶⁷

A németek fontos középkori uralkodói jelvénye, a lándzsa esetében is rámutathatunk tehát arra, hogy különféle értelmezések, meggyőzések kapcsolódtak hozzá. A 10. századi Liudprand szerint Krisztus testét átütő szeg volt ráerősítve. Később, legalább már a 11. század elején megjelent az a meggyőződés, mely Szent Móric fegyverét látta ebben a lándzsában. Krisztus oldalát megnyitó lándzsát is látták benne. Van olyan ábrázolás, melyen Áron botjaként tűnik föl, az uralkodó, aki kézben tartja, pedig Mózes-királyként értelmezhető. Túl azon, hogy a lándzsát ereklyeként tisztelték, uralkodói jelvényként is tekintettek rá.

Az újraértelmezett jelképek sorában utolsó állomásunk Bamberg fontos jelképe, a **csillagpalást** (Sternenmantel). Bamberget az ezredforduló magyar történelméhez is fontos szálak kötik: amikor II. Henrik király 1007-ben, a frankfurti zsinaton elérte, hogy döntés szülessen a bambergi püspökség megalapításáról, jelen volt a magyarok érseke, Anasztáz is. Amikor 1012-ben fölszentelték a bambergi püspökség székesegyházának oltárait, az egyik oltárt Aserik, a magyarok érseke szentelte föl, aki bizonyára azonos az előbb említett Anasztázzal.⁶⁸ Bamberg további magyar vonatkozása, hogy a templomban látható 13. századi lovas-szobor, a „bambergi lovas” egy régi – 1729-ben felbukkanó – nézet szerint Szent István királyt, II. Henrik sógorát ábrázolja.⁶⁹ A bambergi püspökségnek a 11. század elején készült kincse a csillagpalást, melyről Renate Baumgärtel-Fleischmann értekezett részletesen. Figyelemre méltó, hogy az ezredforduló korából való palástot hogyan értelmezték újra és alakították át a 15. században.

A csillagpalást készítésére minden bizonnyal egy Izmael nevű dél-itáliai úr adott utasítást, akinek a neve a paláston is szerepel. Izmael apuliai úr volt, aki 1018-ban vereséget szenvedett a bizánciaktól. Német földre távozott és VIII. Benedek pápával együtt járultak II. Henrik császár elé Bambergben. (Henrik 1002-től volt király, 1014-től császár 1024-ig, haláláig.) Izmael Regensburgban rendelkezett a palástot 1018 és 1020 között II. Henrik császár számára,⁷⁰ 1020-ban azonban meghalt.⁷¹ A bambergi kanonokok sírhelyén temették el, amint ezt az 1374 és 1399 között írt Notae sepulcrales tanúsítja. A palástot II. Henrik fejeztette be, és a bambergi dómnak adományozta. Láthatjuk rajta Krisztust, két oldalán az alfa és ómega jelét, valamint a napot, a holdat és a négy élőlényt. Csillagképek is láthatók rajta. Eredetileg bíbor alapon voltak a minták, a 15. században azonban felújították a palástot: új, kék alapra helyezték az ábrázolásokat és a betűket. A betűket – úgy tűnik – nem mindig abban a sorrendben tették a palástra, ahogy eredetileg rajta voltak. Bizonyos helyeken megváltoztatták a feliratokat.⁷²

A palást bal oldalán félkörben a *Descriptio totius orbis* felirat olvasható. Összhangban van azzal, hogy a paláston csillagképek láthatók. A jobb oldalon, félkörben ez áll: *Pax Ismaheli qui hoc ordinavit*. Mivel a szöveg békét kíván a palástot készítő Izmaelnek, valószínű, hogy Izmael ekkor már nem volt életben. A palást alján ez a felirat fut körbe: O DECUS EUROPAE CESAR HEINRICE BEARE ANGEAT IMPERIU(M?) IBTI REX QVI REN W NE. Európa ékességeként magasztalja Henik királyt. A szöveg valószínűleg romlott a restaurálás során. Eredetileg ez állhatott rajta: *augeat tibi imperium rex, qui regnat in evum*. Növelje számodra az uralmat a király, aki az örökkévalóságban uralkodik.⁷³ A hátoldalon ez áll: SVP(ER)NE VSYE SIT GRAT(V)M HOC CESARIS DONUM.⁷⁴

A restaurálás során változtattak a feliratokon. Az eredeti betűk felhasználásával új szövegeket írtak rá. Ernst Maas 1898-ban mutatott rá arra, hogy a Kr. e. 3. században alkotó Aratosz nevű tudós *Phainomena* c. csillagászati művére vezethetők vissza ezek a feliratok. Aratosz művének 700 körül készült latin fordítása, ennek átdolgozását használták a palást feliratainak készítésekor. Ernst Maas *Recensio interpolata* néven

nevezi a latin fordítás átdolgozását. A *Recensio interpolata* pl. ezt írja a sárkányhoz: *inter ambas ergo Arcturos maximus flexuoso corpore adiacet Serpens*. A palást szövege ehhez közel áll: INTER AMBAS ARCTUROS SINVOVO FLECTIT(VR) CORPORE SERPENS.⁷⁵ A rák csillagképhez tartozó felirat „*Hoc sidus cancri fert nociva mundi*”. ’Ez a rák csillagkép a világ ártalmát hozza’. Ez a felirat asztrológiai jellegű. Azt a szemléletet tükrözi, hogy a csillagkép hatással van a világra. Ez a felirat eredetileg is rajta volt a paláston. Az alatta levő felirat ugyancsak asztrológiai jellegű: ASTROLOGUVS HIC SIT CAVTVS. Az asztrológus legyen óvatos. Ebből az gondolható, hogy eredetileg a többi felirat is asztrológiai lehetett.⁷⁶ A 15. században talán azért változtatták meg a feliratokat, hogy méltóbbak legyenek a palást miseruha-jellegéhez.⁷⁷ Az eredeti feliratok jelentős részét ugyan megsemmisítették, rámutathatunk azonban a megújító leleményre: az ókori tudós gondolatainak újrafelhasználására.

Különböző kultúrákban egyaránt felbukkannak hasonló jelképek. A kereszténység számos olyan elemet vett át korábbi kultúrákból, melyeket beépített a saját rendszerébe. Az újraértelmezett jelkép utalhat rá, hogy keresztény hit szerint az Újszövetség beteljesíti a régi ígéreket. Sok középkori keresztény templomban ott találjuk a hétágú gyertyatartót, mely az Ószövetség hétágú fényforráshoz, a menórához hasonlít. A legrégebbi fennmaradt hétágú gyertyatartó keresztény templomban az ezredforduló táján készült, és az esseni dóm kincse. A német Birodalmi Koronán levő, tizenkét követ tartalmazó tábla az ószövetségi főpap melléskájához hasonlítható. A tábla megkettőzése utalhat az Ó- és az Újszövetségre, Izrael 12 törzsére és az apostolokra. Az újraértelmezés figyelemre méltó példája a birodalmi Szent Lándzsa, melyre Krisztus testét átütő szeg hordozójaként, Szent Móric lándzsajaként, sőt, Krisztus oldalát megnyitó fegyverként is tekintettek. Olyan ábrázolás is van róla a 11. század elejéről, mely Áron botjaként jeleníti meg. Az ezredforduló idején készült bambergi csillagpalást feliratainak 15. századi megváltoztatása szintén kapcsolódik az újraértelmezés témájához. A fenti áttekintés érzékelteti, hogy a középkori művészek miként vitték tovább, töltötték meg új tartalommal a régi örökséget.

JEGYZETEK

- *A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.
- 1 A szimbólumokról általános áttekintésként lásd pl. PÁL József, ÚJVÁRI Edit: *Szimbólumtár*, Budapest, 2001. Fejlesztett változata: <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/szimbolumtar/adatok.html> Újvári Edit előszavával.
 - 2 Peter BLOCH: Siebenarmige Leuchterin christlichen Kirchen. In: *Wallraf-Richartz-Jahrbuch*, Bd 23 (1961) 55–190, Köln, 1961; Ottó első házasságából született fia, Lothar volt Mathild apátnő apja. Lásd SZÁNTÓ Richárd: *Európai dinasztiák*, Szeged, 2005, 61. Mathild látható az ún. Otto-Mathild keresztén fivérével, Ottó sváb herceggel. Ez a kereszt a korszak ugyancsak fontos művészeti alkotása, az esseni dóm kincsei közt látható.
 - 3 BLOCH 1961, 60.; Gondolatébresztő, gazdag gyűjteményként lásd JANKOVICS Marcell: *A fa mítológiája*, 1991, 87.

- 4 BLOCH 1961, 56–57.; Kivonulás 37. 1. 17–24. In: *Biblia. Őszövetségi és Újszövetségi Szentírás*, Szent István Társulat, 2000.
- 5 BLOCH. 58.; 1 Makk 4, 49; FLAVIUS Josephus, *Antiquities of the Jews.*, transl. William WHISTON, 1737. XII. 5:4, XII. 7: 6, 7. ; <http://sacred-texts.com/jud/josephus/index.htm#aoj> ; Josephus FLAVIUS: *A zsidó háború*, 1999, ford. RÉVAY József. I. 1. 4. (16. o.)
A menóra történetéről lásd KOMORÓCZY Géza: Szent tárgyak Jeruzsálemből: a menóra és a keresztfa a Szászánida korban, 1. <http://www.assziriologia.hu/attachments/00000132.pdf> (2014. május [24., [21:44:21.]) „Bővebb szöveggel, forrás- és szakirodalmi hivatkozásokkal megjelenik a *Keresztény–zsidó teológiai évkönyv, 2003* (szerk. Szécsi József) lapjain.”; Herbert Haag: *Bibliai Lexikon*, Budapest, 1989, menóra szócikk, 1232–1233.
- 6 BLOCH. 58. Josephus, *A zsidó háború*, VII. könyv, 8. 3. fej. (487. o.)
- 7 Bloch 58. Josephus, *A zsidó háború*, VII. könyv, 5. 5. fej. (509. o.)
- 8 BLOCH 58.
- 9 BLOCH 59. A következőt hivatkozva: Prokop, *Gotenkrieg* I. 12.; KOMORÓCZY 1.
- 10 BLOCH 59.; PROCOPIUS: *History of the Wars, The Vandalic War*, Transl. by H. B. DEWING, (First published 1916) III. 9. <http://www.gutenberg.org/files/16765/16765-h/16765-h.htm>
KOMORÓCZY 1.
- 11 BLOCH 59.; KOMORÓCZY 2.
- 12 BLOCH 61.; Szent István Társulat bibliakiadásának vonatkozó jegyzetei.
- 13 BLOCH 61. JOSEPHUS: *Antiquitates* III. 6. 7. <http://www.sacred-texts.com/jud/josephus/ant-3.htm> „Philon, Vlt. Mos. 2,102.ft.” Hivatkozva: Jean HANI: *Die Göttliche Liturgie. Bemerkungen zur Messe*. 68.
- 14 BLOCH 121.
- 15 BLOCH 67.; A késő antikvitásból maradt fenn egy laodiceai oszlopon levő ábrázolás: a menóra látható rajta, egyik oldalon a sófárral, a másikon pálmalevéllal. A menóra középső ága fölé keresztet ábrázoltak. Egyes értelmezések szerint a kép arra utalhat, hogy a zsidóság a kereszténység gyökere. (Herbert Nowitzky írása a *Fokus Israel*, 2008. áprilisi számában, 1–2.) Más értelmezés azt valószínűsíti, hogy leromboltak egy zsidó épületet, és a menóra fölé rajzolt kereszttel a kereszténységnek a zsidóság fölötti győzelmét akarták érzékelteni. Lásd Steven FINE: *The Menorah and the Cross: his historiographical reflections on a recent discovery from Laodicea on the Lycus*, In: *New Perspectives on Jewish-Christian Relations. In honor of David Berger*. Ed.: Elisheva CARLEBACH, Jacob B. SCHACTER, Brill, Leiden - Boston 2012. 31–50. Az ábrázolást publikálta: Celal SIMSEK: *A Menorah with a Cross Carved on Column of Nymphaeum A at Laodicea Ad Lycum*. *Journal of Roman Archeology*, 91. (2006). Nr. 1. 342. Hivatkozva FINE 2012. 31.
- 16 CLEMENT OF ALEXANDRIA: *The Stromata*, V. 6. Translated by William WILSON. <http://www.newadvent.org/fathers/02105.htm> ; BLOCH 71.; HANI 68.; Rainald WARLAND: *Ein biblisches Auftragswerk. Der siebenarmige Leuchter von Franz Gutmann in der Freiburger Universitätskirche*. In: *Sonderdrucke aus der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg*. Originalbeitrag erschien in: *Zusammenklang: Festschrift für Albert Raffelt. Rfeburg im Breisgau*. Hrsg. Michael Becht, Peter Walter, Basel, Wien, 2009. 150–156. 153.; A Szent István Társulat bibliakiadásának vonatkozó jegyzete szerint Izajás idézett helyén a „Hetvenes fordítás és a Vulgata a vers végén Jamborságot olvas az Úr félelem helyett. Így jutnak el a Szentlélek hét ajándékának felsorolásához.”
A Jelenések könyvében hét gyertyatartó között áll valaki, „aki az Emberfiahoz hasonlított.” (Jel 1:12.) A Jelenések könyvének későbbi helyén a „trón előtt hét fáklya lángolt: Isten hét szelleme.” (Jel 4:5.) A Szent István Társulat bibliakiadásának vonatkozó jegyzete szerint a „hét fáklya a Szentlélek jelképe”.
Lásd még KUSZMANN Zsófia. *Gyertyatartó*, In: *Szimbólumtár*, 179–180.
- 17 BLOCH 72.
- 18 BLOCH 89. „Septem scilicet candelabra fabrili arte mirabiliter producta, de quorum stipite procedunt hastilia sphaerulaeque ac lilia, calami ac scipih in nucis modum, ad instar videlicet illius facta, quod Beseleel inro composuit studio. ... In septem itaque altaria, in septem candelabra, et in septem lampades septiformis gratia Spiritus sancti intelligitur.” *Vita Benedicti abbatis Anianiensis, et Indensis auctore Ardone*. Ed. G. Waitz. In: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum XV, Pars I, Hannover 1887*. 206.
- 19 BLOCH 89. „Altare vero illud forinsecus est solidum, ad intus autem cavum; illud videlicet praefigurans, quod Moyses condidit in heremum....” *Vita Benedicti abbatis Anianiensis* 206.
- 20 BLOCH 89–90. A fuldai apátok katalógusában arról olvashatunk, hogy az aranyozott ládát kerubok díszítik és a szövetség ládájának mintájára készült. (Catalogus Abbatum Fuldensium, G. Waitz. In: *Monumenta Germaniae Historica, Tomus XIII. Hannover 1881*. 273.) Hrabanus Maurus életrajzában pedig szó van egy ládáról, mely Bonifác vértanú templomában állt, és szentek ereklyéit tartalmazza. (Rudolfi miracula sanctorum in Fuldenses ecclesias translatorum. Ed. G. Waitz. In: *MGH SS, Tom. XV. Pars I. Hannover 1887*. 333.)

- Elképzelhető tehát, hogy Fuldában két láda is volt a szövetség ládájának mintájára. BLOCH 90.
- 21 BLOCH 90–92.
- 22 BLOCH 93.
- 23 BLOCH 101–104.
- 24 BLOCH 114.
- 25 BLOCH 119–120.
- 26 BLOCH 115.
- 27 BLOCH 118.; **Golgota**, *Magyar Katolikus Lexikon*, IV. Bp., 1998. Főszerk. Dr. Diós István, szerk. Dr. VICZIÁN János. 125–127. 126–127.
- 28 BLOCH 118.
- 29 BLOCH 126.
- 30 BLOCH 125.; Albingdon számára Faritius apát (1110–1115) készített hétágú gyertyatartót. Hereford-ban 1280 k. emlitenek hétágú gyertyatartót. Salisbury-ben is volt, ott pünkösdtől Mária születésnapjáig (szept. 8-ig) égett. A Bury St. Edmund hétágú gyertyatartója azért érdekes, mert a feljegyzés szerint Ádám és Éva teremtését és a bűnbeesést ábrázolta. A gyertyatartót Walter de Bauham sekrestyész 1200 k. bearanyoztatta, 1465-ben azonban elégett. BLOCH 126–127.
- 31 BLOCH 134.
- 32 BLOCH 130. Antonio BONFINI: A magyar történelem tizedei. Ford. KULCSÁR Péter, Budapest, 1995. 4.5. 819. o.
- 33 BLOCH 135–136. Akkor zsákmányolták a csehek, 1162-ben, amikor I. Władisław elkísérte I. Barbarossa Frigyeset itáliai hadjáratára. Valamivel 1160 előtt készülhetett.
- 34 BLOCH 140–143.
- 35 BLOCH 143–145. St. Severin-templomban, a St. Panteleon szigetén, a kölni dómban pedig kettő is állt.
- 36 BLOCH 146.
- 37 BLOCH 148.
- 38 A milánói gyertyatartót különféle figurák díszítik. Bibliai jelenetek is láthatók rajta: bűnbeesés, kiűzetés a Paradicsomból, Noé bárkája, Izsák feláldozása, Mózes meghívása, átkelés a Vörös-tengeren, Eszter királyné, Dávid győzelme Góliát fölött. Láthatjuk a három királyokat, amint a gyermeket tartó istenanya elé járulnak, fönt és lent proféták. BLOCH 153.
- 39 BLOCH 163–177.
- 40 WARLAND 2009, 150–156.
- 41 Franz-Reiner ERKENS: *Herrschersakralität im Mittelalter*, Stuttgart, 2006, 161–163.
- 42 ERKENS 2006, 163–165.; Hansmartin DECKER-HAUFF /im Zusammenarbeite mit P. E. SCHRAMM/ : Die „Reichskrone“. In *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*. II. Ed. Percy Ernst SCHRAMM. Stuttgart, 1955, 560–637. 612–614.
- 43 ERKENS 2006, 163–164.; DECKER-HAUFF 614.; A Szent István Társulat – héber eredeti alapján készült – fordításában: „Király vagy, az igazságosságot szereted”. A Vulgata-ban a zoltárok számozása más, mint a héber eredeti alapján készült fordításban.
- 44 ERKENS 2005, 163–164.; DECKER-HAUFF 614. „Féld az Urat és kerülj a rosszat!” (Szent István Társulat kiadásában közölt fordítás az eredetiből.
- 45 ERKENS 2006, 163–164.; DECKER-HAUFF 615.; Chronoci Hungarici Compositio Saeculi XIV, cap. 2. Ed. DOMANOVSKY Sándor, In: *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I. Ed. Emericus Szentpéteri, Budapest, 1937, 240.; „Énáltalam kormányoznak a királyok” Képes Krónika. Ford. BOLLÓK J., jegyz. SZOVÁK K. – Veszprémy L. Budapest, 2004, 7. o.; Biblia. Őszövetségi és Újszövetségi Szentírás, Szent István Társulat, 2000. Példabeszédek könyvéhez írt jegyzet, 714–715. o.
- 46 DECKER-HAUFF 612–614.
- 47 ERKENS 2006, 163–164. „...tizenöt esztendővel megtoldom életedet.” Szent István Társulat fordítása a héber eredetiből, Izajás, 38: 5.; DECKER-HAUFF 615.
- 48 DECKER-HAUFF 614–615.
- 49 DECKER-HAUFF 604–617.; ERKENS 2006, 161–166. 166.
- 50 DECKER-HAUFF 584–586.; ERKENS 166.; H. HAAG: *Bibliai lexikon*, mellátka szócikk, 1220–1221.; THOROCZKAY Gábor: A székesfehérvári rationálék (a XIV. századi magyar krónikaszerkesztmény 66. fejezetének kritikájához), In uő: *Írások az Árpád-korról*. Budapest, 2009, 117–142. 117.; A királynak tulajdonított papi szerepre érdekes példa az ezredfordulón élt Merseburgi Thietmar krónikája. Thietmar így említi II. Henrik királyt: „cum simpnista suo Thaginone...” Thietmar tehát Tagino, magdeburgi érsek simpnista-jának, vagyis paptársának nevezi a királyt. Thietmari Merseburgensis episcopi, Chronicon= Thietmar von Merseburg, Chronik. Neu übertragen und erleuchtet von Werner TRILLMICH. Darmstadt, 2011. VI. 38.
- 51 DECKER-HAUFF 605–609.; „levelei meg a népek gyógyulására szolgálnak.” A Szent István Társulat kiadásának fordítása, görög eredetiből, Jelenések 22,2.
- 52 Percy Ernst Schramm: Die Heilige Lanze, In: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*. II. Ed. Percy Ernst Schramm. Stuttgart, 1955, 493.
- 53 WIDUKINDUS CORBEIUS: A szász történet három könyve. Ford. MAGYAR László András, szerk. Lőkös Péter, 2009. I. könyv 35. fejt. (31. o.)
- 54 LIUDPRAND: Antapodosis. Jurkovich Emil, Gombos F. Albin és Gaál Lajos fordításait felhasználva fordította SÜTTŐ Szilárd. In: Peter CLASSEN – CREMONAI LIUDPRAND: *A nyugat és Bizánc a 8–10. században*. Budapest, 2005. IV. könyv, 24. 25. fejt. 436–439. o.; Peter WORM: Die Heilige Lanze. Bedeutungswandel und Verehrung eines Herrschaftszeichens. In: *Arbeiten aus dem Marburger Hilfswissenschaftlichen Institut*. Herausgegeben von Erika EISENLOHR und Peter

- WORM. Marburg an der Lahn, 2000, 179–208. 187–188., 190.; Stefan WEINFURTER: *Heinrich II (1002–1024). Herrscher am Ende der Zeiten*, Regensburg, 1999, 17–18.
- 55 WIDUKINDUS III. könyv 46. fejezet (92. o.); 190.; Widukindi monachi Corbeiensis Rerum gestarum Saxoniarum, Lib. III. cap. 46., Post G. Waitz et K. A. Kehr recognovit Paulus Hirsch adiuvante H.-E. Lohmann, In: MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum 60. Hannover, 1935, 127.
- 56 „...ex more precedente sancta et crucifera imperiali lancea...” ARNOLDUS de S. Emmeram: Ad provisorum Sancti Emmerami quid debeat ei vel rationi, In: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum IV*. Ed. Georg Heinrich PERTZ, Hannoverae, 1841.; GERICS József, LADÁNYI Erzsébet: A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája. In: GERICS József: *Egyház állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*, 1995, 43–50. 44. (Ua. In: *Unger Mátyás emlékkönyv*. Bp., 1991, 7–14.); WORM 191.
- 57 Vita Bernwardi episcopi Hildesheimensis. Auctore Thangmaro. Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum. Tomus IV. Hannoverae 1841. 754–782. = Das Leben des Bischofs Bernward von Hildesheim. In: Die Lebensbeschreibung der Bischöfe Bernward und Godehard von Hildesheim. Übersetzt von Hermann Hüffer. Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. Zweite Gesamtausgabe. Elfte Jahrhundert. Zweiter Band. Zweite, von W. Wattenbach durchgesehene Auflage. Leipzig 1892., cap. 24. 25. In: *Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte*, CD-Rom, Berlin, 1998; WORM 192. FERDINÁNDY Mihály: *III. Ottó, a szent császár*, Budapest, 2000, 309–312.
- 58 Iacobus de VORAGINE: Szent Móric és társai, ford. Bárczi Ildikó, In: *Legenda Aurea*, Szerk. MADAS Edit, Budapest, 1990, 224–226.; Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium 2. szept. 22.; SZEGFÜ László: Néhány X–XI. századi magyar hatalmi jelvényről. In: „*Fons, skepsis, lex*”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. ALMÁSI Tibor, RÉVÉSZ Éva, SZABADOS György. Szeged 2010. 417–428. 420.; A kereszt megtalálásához és szögekhez lásd még SZEGFÜ László: Messze volt-e Makó Jeruzsálemtől? In: „*Magyaroknak eleiről*”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. PITI Ferenc, SZABADOS György. Szeged, 2000, 537–558. 542–543.; Carsten Peter THIEDE, Matthew D’ANCONA: *A keresztfa megtalálása*, 2000. Ford. LISKA Endre, 2001, 31–33.; *Szókratész egyháztörténete*. Ford. BAÁN István, Budapest, 1984. I. 17. cap. 83–85.
- 59 WORM 194–195. A fenti magyar idézetet Szabó Pál fordítása alapján írtam. „Hogyan illenek össze Zuarasiz az ördög és a mi szentjeinknek vezére, Móric? Milyen csatasorban vonulnak együtt a szent lándzsa és azok akik, embervérel táplálkoznak, ördögi zászlók?” Querfurti Brúnó levele II. Henrik német királyhoz. Fordította és jegyzetekkel ellátta: SZABÓ Pál. In: Hittérítők és pogányok. Querfurti Brúnó: egy vértanú Szent István korában. *Belvedere Meridionale*, 2012. 4. sz. 137–142. 140.
- 60 Chabannes-i Adémar: Az angoulême-i főpapok és grófok története (ford., bev., jegyz. Makk Ferenc), in: *A államalapítás korának írott forrásai*, szerk. KRISTÓ Gyula, Szeged, 1999, 163–169. 166–167.; Hogy Szent István királynak volt uralkodói jelképként használt lándzsája, azt igazolja a később koronázási palástja átalakított miseruha Szt. István ábrázolása és a Nagyharsánynál előkerült, Szt. István kori Lancea regis feliratú denár. Lásd GERICS–LADÁNYI 47–50.; KOVÁCS László: *A Szent István-i lándzsa*. In: *Koronák, koronázási jelvények*. Szerk.: BENDE Livia, LÖRINCZY Gábor. Ópusztaszer, 2001, 99–123. 100–111.
- 61 Névtelen Gall. A lengyel fejedelmek, hercegek kronikája és tettei. Ford. bevezető jegyzetekkel ellátta Bagi Dániel. Budapest, 2007, 101–104. 83. jegyzet; WORM 183.; GERICS–LADÁNYI 45–46.; Zbigniew Dalewski: A szent lándzsa és a lengyel felségjelek In *Európa közepe 1000 körül*. Szerk.: Alfred WIECZOREK, Hans-Martin HINZ. Stuttgart, 2000, 574–577.
- 62 WORM 182.
- 63 WORM 194. ; Stefan WEINFURTER: *Heinrich II (1002–1024). Herrscher am Ende der Zeiten*, Regensburg, 1999, 42–46., 18–19. Az amalekiták elleni csatáról lásd Kivonulás könyve 17:8–16; Áron kihajtott botjáról a Számok könyve ír: 17:16–26. „Áron botja, Lévi törzsének a botja hajtott ki: rügyet fakasztott, virágba borult s mandulát érelt.” (Számok 17:23).
- 64 WORM 201.
- 65 Acta Aragonensia. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen, zur Kirschen- und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II. (1291–1327). Ed. Heinrich FINKE. Bd. 3. Berlin /Leipzig 1922. Nr. 126, 284–286. 285. Idézi WORM 204.
- 66 WORM 205.
- 67 WORM 2000, 204–210.
- 68 A bambergi Szent Péter-egyház felszentelése, ford. bev. jegyz. THOROCZKAY Gábor. In: *Az államalapítás korának írott forrásai*, szerk. KRISTÓ Gyula, Szeged, 1999, 105–106.
- 69 ”Est & adhuc alterum alterum signum mnemonicum, nempe statua Divum Stephanum, Regem Hungariae fortem, equo animoso & alacri insidentem repraesentans, eo modo caesa, quo Rex gratia invisendi Heinricum Imperatorem Bambergam ingressus.” Franz-Ernst BRÜCKMANN: Epistola itineraria octava sistens Memorabilia Bambergensia, Wolfenbüttel, 1729. 3.; Hannes MÖHRING: Der Bamberger Reiter, die Apokalypse und der Islam, In: *Wege*

und Spuren, Verbindungen zwischen Bildung, Wissenschaft, Kultur, Geschichte und Politik Festschrift für Joachim-Felix Leonhard, Herausgegeben von Helmut KNÜPPEL, Manfred OSTEN, Uwe ROSENBAUM, Julius H. SCHOEPS und Peter STEINBACH, Berlin, 2007, 241–259. 242.; Számos más értelmezés is született: volt, aki II. Henriket, Nagy Konstantint, Szent Györgyöt, III. Konrádot, II. Frigyeszt, Sváb Fülöpöt vagy épp a napkeleti bölcsek egyikét látta a bambergi lovasban. SENER Ádám: A bambergi császári dóm lovasa, *Napkelet*, 8 (1930) 2. 177–182.; Franz Kurowski: *Franken*, 399.; Tübingen 1999.; MÖHRING 2007, 241–259. Möhring amellett érvel, hogy a szobor a Messiást ábrázolja, a Jelenések könyvéből (19:1–16); Achim Hubel Szent Istvánnak tartja, nézetét ismerteti Herald RIEGER, Bamberger Reiter war König von Ungarn, *Die Welt*, 10. 08. 2008. http://www.welt.de/wams_print/article2291737/

Bamberger-Reiter-war-Koenig-von-Ungarn.html (2014. május 29., 12:59:14)

- 70 Renate BAUMGÄRTEL-FLEISCHMANN: Der Sternenmantel Kaiser Heinrichs II. und seine Inschriften. In: Walter KOCH: *Epigraphik 1988. Referate und Round-table-Gespräche. Fachtagung für Mittelalterliche und Neuzeitliche Epigraphik*, Graz, 10.–14. Mai 1988. Wien, 1990, 105–125. 119–120., 124.; A palástról rövid összefoglalót lásd Sternenmantel Kaiser Heirich II. <http://downloads.eo-bamberg.de/5/430/1/16078384784202950083.pdf> (2014. május 20., 16:44:01)
- 71 BAUMGÄRTEL-FLEISCHMANN 1990, 120.
- 72 BAUMGÄRTEL-FLEISCHMANN 1990, 119–120., 109., 110., 111.
- 73 BAUMGÄRTEL-FLEISCHMANN 1990, 121.
- 74 BAUMGÄRTEL-FLEISCHMANN 1990, 118.
- 75 BAUMGÄRTEL-FLEISCHMANN 1990, 117., 112.
- 76 BAUMGÄRTEL-FLEISCHMANN 1990, 114., 117., 118.
- 77 BAUMGÄRTEL-FLEISCHMANN 1990, 118.

